מגדר וחושים: האמנות של אניסה אשקר

עבודתה של אניסה אשקר משתמשת בחושים השונים כדי לעשות פרובלמטיזציה להצטלבות הקטגוריות שמרכיבות יחד את זהותה הרב-שכבתית. טל דקל מבקרת בתערוכתה וכותבת על השימוש שאשקר עושה במכלול החושים כדי לערבב קטגוריות, לנטרל ולפרק אותן.

ביקורת מאת טל דקל מרץ 2, 2018

לאחר המעבר מבעד לדלת הירוקה הגדולה של המוזיאון לתרבות האסלאם ועמי המזרח בבאר שבע, נכנסים המבקרים לחלל רחב ידיים שבו שפע צלילים, ניחוחות ודימויים, אופף אותם ומעורר את חושיהם. התערוכה "אניסה אשקר: זהב שחור", המוצגת בימים אלו בחלל שהיה בעבר מסגד עות׳מאני, מקום תפילה פעיל, היא פרויקט מורכב ומרובד שמחלחל אל החושים ומערב את כל היבטיה של התפישה האנושית.

אשקר עוסקת באמנותה בנושא התפישה תוך שימוש בחושים הנחשבים כנחותים מבין חמשת החושים – ריח, צליל וטעם – ומנוגדים לחוש שנחשב נעלה מביניהם – הראייה1. היא עושה זאת כמטפורה המבקשת לערער על קטגוריות שהן מוסכמות חברתיות. בעבודות קודמות השתמשה האמנית בחושים וחומרים "ביתיים-נשיים" כמו מרגרינה, קמח, סוכר, חלב וקפה שחור, והחריגה אותם מגבולות שימושיהם הנורמטיביים כדי להציג את עמדתה המורכבת, הן כאשה והן כאמנית פלסטינית מוסלמית שפועלת בתוך החברה היהודית-פטריארכלית בישראל.

בתערוכה "זהב שחור" מתערבבים נרטיבים של חרסינת דלפט מהולנד בכתיבה והיסטוריה ערבית. חול ים עדין, תמרים מוזהבים שמשתלשלים ממעין נברשת שתלויה מהתקרה, חרוזים דמויי טיפות דם ונתזי צבע עזים בתוך ספלי קפה וגם צלילים חרישיים של מוזיקה ושיחות מוקלטות מתמזגים כולם באולם התצוגה ויוצרים מטען חושי עוצמתי.

_S7A3576-.jpg

[1]אניסה אשקר, "זהב שחור", 2017
מבט הצבה

[2] 40.jpg

[3]אניסה אשקר, ספל, 2017
טכניקה מעורבת

האסטרטגיה האמנותית שדרכה פונה אשקר אל חמשת חושיהם של הצופים לא התחילה בתערוכה הנוכחית. אפשר למצוא את שורשיה בתחילת הפעילות שלה. היא מתמקדת בחושים "הנחותים" כדי לחתור תחת הבניות חברתיות מקובעות ולא טבעיות, תוך שאיפה לתת ביטוי לכל זהויותיה המרובות והמשתנות.

...אני מתחילה את עבודותיי בתחושת בטן ונמנעת מכל ניתוח אנליטי. אני טועמת ומריחה, מורחת חומרים שונים על עורי וחשה אותם על גופי. רק אז אני פותחת בתהליך חשיבה רפלקסיבי על העבודה, וזה חלק מאוד חשוב ממנה. למרות שהמשמעויות הפוליטיות, האתניות, הדתיות והמגדריות כבר נמצאות בפנים, אני מנסחת את הרעיונות בחשיבה רק לאחר מכן. בתרבות שלנו האינטואיציה – ההסתמכות על החושים – נחשבת פרימיטיבית, אי-רציונלית, נחותה ולא אמינה בהשוואה לאיכויות העל-חושיות של הרציונליות הגברית המערבית...כמו כן, השתמשתי בחושים "מעוטי-החשיבות" כדי לסמל את היותי מיעוט במובנים נוספים...אני משתנה תמיד, תלוי במקום בו אני נמצאת..." (מתוך ראיון)

הציטוט מסביר את יחסה של אשקר לתפישה האנושית. תוך גיוס כל החושים היא מבקשת לחתור תחת תפישות מגדריות, ומעלה לדיון את הצמתים הפוליטיים שמפגישים תפישה חושית וקטגוריות שונות של זהות כמו מגדר, מעמד חברתי, גזע ודת. מכלול החושים והסביבה החושית, שהם מושגים רחבים הרבה יותר מהחושים עצמם, כוללים מערך שלם של תחושות, תפישה ויחסי גומלין עם העולם2. כל אלו חיוניים להבנת האמנות של אשקר. היא נסמכת על החושים כדי לחשוף חוויות בעולם ומנצלת חומרים שונים כדי לערער על גבולות השימוש המקובל בהם. כך היא מציעה תובנות חדשות ומסקרנות שאת תכונות הריח והמגע שלהן היא רוצה להדגיש.

במיצג *ברבור 24000* משנת 2004 אשקר, לבושה בגד לבן, קראה בקול, בשפה הערבית (בליווי תרגום סימולטני לעברית של העיתונאי נחום ברנע), את הטקסט שעל הקירות – שלבי הטהרה לפי חוקי האסלאם – בעודה שופכת חלב משקיות אל תוך קערה ורוחצת בו את פניה. פרקטיקה גופנית זו, המשויכת לנשיות, עמדה בניגוד לפעולת הדיבור שלה ולרעיון השפה, הקשורים לגבריות. תנועותיה המהירות והחזקות סימלו את האלימות הפיזית, הרגשית והכלכלית שנשים פלסטיניות נאלצות לסבול בגופן, הן מצידה של הקהילה הפלסטינית והן מכוחות חיצוניים לה.

[4] Anisa Ashkar, Barbur 24000, 2004. Performance

127 | 126

[5]אניסה אשקר, ברבור 24000, 2017
מיצג

במהלך המיצג החלב הלך והתערבב באבק והלכלוך שמסביב, והדהד את מצב הבזות[3], כפי שכינתה זאת ג'וליה קריסטבה הסדר לתוך ממוסמסת הנשית המהות בו האופן את מסמל הוא ,למזוהם ,טהור-ללא ,לבן-ללא בהפכו :(Kristeva) הפטריארכלי, או את הדרך בה חלב האם זורם משדיה כמו דיו לבנה שאפשר לכתוב בה כנגד הזרם.

בבחירתה באהרון ברנע – גבר יהודי אשכנזי – כמתרגם, אשקר הדגישה את זהותה כאשה ערביה-מוסלמית-פלסטינית החיה במדינת ישראל היהודית. הדיכוי המעמדי התבטא גם בכותרת התערוכה – המספר 24000 הוא המיקוד של כתובת בית משפחתה בעכו, באזור מוזנח שגרים בו לא-יהודים. המיצג הפנה את תשומת הלב למערך יחסי הכוח המתקיים בין קבוצות שונות – יהודים וערבים, עניים ועשירים, גברים ונשים.

בעקבות הטענה של התאורטיקן אדוארד סעיד על האוריינטליזם, שהסבירה כי המערב תופש את המזרח כנשי, אשקר התייחסה אף היא לרעיון זה, בעבודתה*א-אלינה*, שהוצגה במוזיאון בת-ים בשנת 2010. האמנית בחרה מרכיב רווח מהמטבח הערבי – קפה שחור – והכינה אותו בבישול ארוך בתוספת הל באולם המרכזי של המוזיאון. המיצג ביקש להפעיל את כל מערכת החושים האנושית. על ההתנסות במשקעי הקפה השחורים, הסמיכים והלחים אמרה אשקר: "...לקח הרבה זמן ואין-ספור ניסויים בהכנת קפה עד שהגעתי בדיוק לריח ולמרקם הנכונים, ולשיעור הלחות הנכון, כדי שאוכל לעבוד עם החומר במשך המיצג."[4]משקע הקפה שבמהלך המיצג ניתז על הקירות, טפטף אל הרצפה, יצר שלוליות וניגר לאורך מסדרונות המוזיאון נראה כמו "מפל שחור שנצמד לקיר הלבן, ויצר משהו שנראה כמו רקמה של גוף בעל עור כהה", לדברי המבקרת נעמי אביב[5]. בתחילת המיצג, גבר יהודי לבן צעיר דיבר ללא הפסקה ואשקר השתיקה אותו בהדרגה באמצעות דבריה. כאשר הצליחה לבסוף להשתיק אותו לחלוטין, היא השקתה אותו מהקפה השחור שהכינה, שפכה עליו את הנוזל הכהה ולבסוף אף דחפה אותו כמעט כולו לתוך הסיר הענק, כאילו היא מנסה להטביע אותו[6]. בכך אשקר ערבבה, טשטשה, ובעצם מוטטה את המערכת הבינרית שמפרידה באופן מלאכותי בין ה'נשי' (הגוף, הריבוי, החושי) ובין ה'גברי' (הדיבור, היחיד, הרציונלי), וגם הבניות מומצאות אחרות כמו הלבן, העשיר והיהודי המובדלים מהשחור, העני והמוסלמי.

מיצג זה תבע תשומת לב והשתתפות אינטנסיבית של הצופים, כשריח הקפה החזק תקף את חוש הריח שלהם, עוד לפני שנכנסו לאזור המופע. זאת ועוד, תהליך ההתמרחות של האמנית והגבר שהציג איתה במשקעי הקפה והירטבותם המלאה תרמו להגברת רמת המעורבות וההזדהות של הקהל. בפעולות השונות שביצעה, ניסתה אשקר להראות את העמדות המורכבות, המרובדות והמצטלבות של כל הנוכחים במיצג – האמנית, הגבר המציג והצופים. שאלות של תהליכי הבניית זהות, כמו אפליה על רקע גזע או מגדר, עמדו במרכז הבמה, בעודה משתמשת בהקשרים כמו בישול (נשי) ביתי לעומת יצירת אמנות גבוהה בחלל (הגברי) של המוזיאון, או בשפה העברית כנגד הערבית, תוך שהיא נסמכת על המכלול החושי. בעשותה כך הדגישה האמנית היבטים פוליטיים והרחיבה תובנות אודות הזהויות מרובות המקפים של כל המעורבים.

Fig._2_Anisa_Ashkar%2c_E-Alina%2c_2005-2010%2c_performance.jpg
[6]

[7]אניסה אשקר, א-אלינה, 2010
מיצג

[8] Fig._3_Anisa_Ashkar%2c_E-Alina%2c_2005-2010.jpg

[9]אניסה אשקר, א-אלינה, 2010
מיצג

הפרויקט הפמיניסטי באמנות העכשווית מבקש לחתור תחת ההבדל המגדרי המלאכותי המתקיים בין בני אדם ותחת הבדלים נוספים בין אנשים שהם אינם אלא תוצאה של הבנייה חברתית, בעודו מעלה על נס את ייחודיותו של הסובייקט. בהמשך לרעיון זה, עבודות כמו*א-אלינה*מדגימות את הדרכים בהן נשים מקבוצות לא הגמוניות יכולות לחשוב ולהמשיג את קיומן ולהבין את העולם שמסביבן מנקודת מבט לא-בינרית, ובתוך כך להיאבק לשינוי של תפישות בסיסיות החשובות לדיון פמיניסטי, כפי שאשקר מצהירה:

מי שבוחר להישען רק על הראיה ועל ההיגיון, בצורה שמאופיינת כגברית, הוא שונה מאוד ממי שבוחר לפעול באמצעות כל החושים, ובמיוחד חושי המישוש והריח, שנחשבים לנשיים ונחותים. אני מציעה לפעול בדרך חלופית, מכיוון שכאשה וכפלסטינית אני מחויבת לפעול בעולמו של הגבר היהודי. אבל לא אגביל את עצמי להסתמכות על ראייה ככלי עיקרי ליצירת והפקת אמנות! (מתוך ראיון)

החומרים השונים שאשקר משתמשת בהם ביצירותיה משרתים את האג'נדה הפמיניסטית והפוליטית שלה. הערבוב והמיזוג של החומרים הם גם סמלים לעצמיותה המפוצלת והמרובדת – פלסטינית שחיה ופועלת בישראל; דוברת ערבית ועברית; מוסלמית שחיה בעיר יהודית אבל חוזרת כל שבוע לבקר את משפחתה, שחיה בשכונה של עכו; ואשה בתרבות פטריארכלית.

ובחזרה לתערוכה "זהב שחור". גם בתערוכה הנוכחית אשקר מציגה עמדה פמיניסטית הקוראת לערעור על הבניות מלאכותיות של קטגוריות שהן פרי החלטה של בני אדם; עמדה המבטאת הטיות תרבותיות מקובלות. באמצעות צלילים שהיא משמיעה בחלל התערוכה, חול ים שאפשר לגעת בו ולחוש בו בידיים החשופות, ותמרים מתוקים ומוזהבים שהגישה למבקרים במסגרת המיצג*אמי יאמי, מידל איסט*, שהועלה בערב פתיחת התערוכה, היא חושפת עמדה זו תוך הפעלת החושים של המבקרים. במיצג אשקר דיברה אל הקהל תוך כדי ביצוע פעולת ניקוי שטיח אוריינטלי במי ים שאותם הביאה מעיר הולדתה עכו, ולאחר מכן ציפתה תמרים בעלי זהב והגישה אותם לקהל. פעולות אלו הדגישו את הפן הגופני-חווייתי, תוך שהיא משתמשת בכל המכלול החושי כדי למזג קטגוריות ואף לערער ולפרק אותן, כאשר תשומת לב מיוחדת ניתנה להיבטים המגדריים של קטגוריות אלו.

[10] _S7A4049-1.jpg

[11]אניסה אשקר, יאמי, יאמי, מידל איסט, 2010
מיצג

פעולות אלו של אשקר תואמות את דבריה של התאורטיקנית הפמיניסטית אייריס מריון יאנג (Young), אשר זיהתה שנשים אינן חוות בדרך כלל את גופן כטרנסצנדנטי. הן אינן מנצלות את הפוטנציאל הפיזי שלהן, בניגוד לגברים שנוטים לעשות זאת. נשים מאופיינות לרוב כמגיבות לאירועים ולא כיוזמות אותם, טוענת יאנג7. ברוח רעיון זה, האמנות של אשקר הינה תזכורת מצוינת לכך שפרויקטים פמיניסטיים מסוגלים לחשוף את מושג התפישה והחושים כעקרונות ממגדרים ודכאניים. פרויקטים כמו של אשקר עשויים לעזור בפירוק הקטגוריות המובנות בחברה ולהעלות את המודעות אודות הצורך הדחוף בשינוי תרבותי ובפעולות לשוויון בין קבוצות שונות בחברה. דרך השימוש בחושים ה"נחותים" בעבודותיה, אשקר יוצרת חלופה פמיניסטית אפקטיבית לפעולה פוליטית במרחב.

תערוכתה של אניסה אשקר "זהב שחור" [12](אוצרות: דליה מנור ושרון לאור-סירק) מוצגת במוזיאון לתרבות האסלאם ועמי המזרח בבאר שבע עד ה-3 במרץ 2018

*מאמר זה פורסם לראשונה, בגרסה שונה, ב:*Signs - Journal of Women in Culture and Society*, vol. 40, no. 2, 2015

1. חמשת החושים מסודרים מסורתית באופן היררכי, שמניח שהראיה היא הראשונה בחשיבותה, אחריה השמיעה, ובמרחק די גדול אחריהם חושי המישוש, הטעם וריח. במיוחד מאז תקופת הנאורות, ראיה וידיעה נחשבו לשוות ערך, מכיוון שהראיה פועלת ממרחק גדול יותר מהחושים האחרים, ולכן נחשבת לאובייקטיבית ביותר. כאשר הגוף והאינטלקט נחשבו ליחידות נפרדות, הראייה הייתה משויכת לאינטלקט, לתבונה, לרציונליות ולהגיון. מנגד, מישוש, טעם וריח שויכו לגוף ומכאן שהיו המקור לחוסר תבונה, לרגשנות, ולאי-רציונליות (Dumcum, Paul. 2012. "An Eye Does not Make an I: Expanding the Sensorium," *Studies in Art Education*, 53(3), pp. 182-193. p. 184).
2. Kristeva, Julia. 1982. Powers of Horror: *An Essay on Abjection*. Trans. Leon S. Roudiez. New York: Columbia University Press.
3. אלי ערמון-אזולאי, "מה אומרות פניך", הארץ, 29.10.2010
4. נעמי אביב, 2010. "צומוד – על אניסה אשקר והתערוכה 'זיפת'. נערך בגלריה נלי אמן בשנת 2010." מתוך *אניסה אשקר – זיפת*(קטלוג). תל אביב: אשקר ונלי אמן.
5. חוסני אלח'טיב שחאדה, 2012. "ועכו תישאר בתודעה זו לנצח...: אניסה אשקר ושפת החיפוש אחר הסובייקטיבי: קריאה ביקורתית בעבודה של האמנית אניסה אשקר: זיפת ומיצבים אחרים." מתוך*אניסה אשקר – זיפת*(קטלוג). תל אביב: אשקר ונלי אמן.
6. Young, Iris Marion. 1990. "Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Motility, and Spatiality." In Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory, 27-45. Bloomington: Indiana University Press.

Source URL: http://tohumagazine.com/he/article/%D7%9E%D7%92%D7%93%D7%A8-%D7%95%D7%97%D7%95%D7%A9%D7%99%D7%9D-%D7%94%D7%90%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%A9%D7%9C-%D7%90%D7%A0%D7%99%D7%A1%D7%94-%D7%90%D7%A9%D7%A7%D7%A8

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/_S7A3576-.jpg
[2] http://tohumagazine.com/he/file/40jpg
[3] https://tohumagazine.com/sites/default/files/40.jpg
[4] http://tohumagazine.com/he/file/anisa-ashkar-barbur-24000-2004-performance
[5] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Fig._1_Anisa_Ashkar%252c_Barbur_24000%252c_2003.jpg
[6] http://tohumagazine.com/he/file/fig2anisaashkar2ce-alina2c2005-20102cperformancejpg
[7] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Fig._2_Anisa_Ashkar%252c_Alina%252c_2005-2010%252c_performance.jpg
[8] http://tohumagazine.com/he/file/fig3anisaashkar2ce-alina2c2005-2010jpg
[9] https://tohumagazine.com/sites/default/files/Fig._3_Anisa_Ashkar%252c_Alina%252c_2005-2010.jpg
[10] http://tohumagazine.com/he/file/s7a4049-1jpg
[11] https://tohumagazine.com/sites/default/files/_S7A4049-1.jpg
[12] http://www.ine-museum.org.il/he/exhibition/he-current